

Ütköztetett valóságok Philip K. Dick *Figyel az ég című regényében*

DUDÁS ÁDÁM ADRIÁN

Conflicted Realities in Philip K. Dick's novel *Eye in the Sky*

Abstract

A recurring theme in science fiction literature is the blurring of the lines between virtual reality and reality, somewhat mirroring the experience of today's Internet culture. In Philip K. Dick's 20th-century work we can easily identify 21st century online problems, such as disinformation, filter bubbles, perception of reality, or the effects of media manipulation. However, this does not mean that Philip K. Dick predicted the social and information problems of our time, but he dealt with phenomena that had taken root in culture and society at the beginning of the spread of mass media. In his novels published from the 1950s until his death, the author regularly dealt with the possibilities of knowing reality, virtual realities, how the world can be perceived and interpreted, or it is even directly accessible or not. In the novel *Eye in the Sky* there are many places where the phenomena that we tend to attribute to platform media and information overload are themed.

Keywords: media; manipulations; filter-bubble; echo-chamber; epistemic echo-chamber

Subject-Affiliation in New CEEOL: Language and Literature – Studies of Literature – Comparative Study of Literature

DOI: 10.36007/eruedu.2024.3.096-108

I. Médiajelenségek: média és valóság

Az úgynevezett információs társadalomban a web2.0 a kultúra szerveződésének meghatározó „helyszíne”. Jóllehet a hozzá társított fogalmak nem az internet termékei¹, annak virtuális talaján szinte kiirthatatlanul burjánzanak. Olyannyira, hogy a web2.0 indulása után tíz évvel, 2016-ban a post-truth lett az év szava, egy évre rá pedig a fake news. Az előbbit az *Oxford Dictionary*, az utóbbit a *Collins English Dictionary* választotta ki (F. Szabó 2017). A „post-truth” nem más, mint egy olyan igazság, amely nem tényeken alapul, hanem intuíciókon.² Nem csupán vélemény, hanem egyfajta alternatív igazság. A „fake news” olyan hír, amelynek az igazságtartalma erősen megkérdőjelezhető, és szándéka szerint a közvéleményt

1 Ropolyi László szerint az internet a posztmodern eszköze (lásd: Ropolyi 2006, 13).

2 Lásd még: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/post-truth>

szeretné befolyásolni, vagy az információs zajt szeretné erősíteni. Számos esetben használják pénzkeresés céljából (lásd: clickbait címek), esetleg csak rossz tréfának szánják.³ Tehát a fake news sok mindennek lehet az eszköze, de önmagában nem sokat érne, ha nem jutna el a célközönséghez.

A latin propagare szó eredetileg terjesztést jelent, ritkább használatban kertészeti szakszó a dugványozásra. Ebből alakult ki a propaganda fogalma is, amelyet gyakran használunk a köznapi beszédben negatív előjellel, azonban ez nem kezdettől fogva és minden kontextusban van így (vö. Auerbach – Casonovo 2014). A dezinformálás a hamis hírek célba juttatásának szándékos formája. Különbözik a félreinformálástól, amely nem feltétlenül szándékos. A *Political Capital* szerint „a dezinformáció részben vagy egészben hamis tartalmak szándékos terjesztését jelenti, ami a célcsoport viselkedésének vagy attitűdjének befolyásolása érdekében történik, méghozzá károkozás céljával”.⁴ Szemléletes példa a történelemből Vlad Tepes, a későbbi Drakula gróf esete, aki rossz megítélését nemcsak kegyetlen természetének, hanem a Hunyadi család erős dezinformációs tevékenységének is köszönheti. Születése után majd 400 évvel Bram Stroker könyvet írt Drakula gróf kegyetlenkedéseiről, napjainkra pedig „vámpir” vált belőle (Miskolczy 2021, 442–443). A könyvnyomtatás idejében a dezinformáció hatásának első jelei néha évek múlva bontakoztak ki. Az internet korában a dezinformáció virulensnek bizonyul: Drakula grófról napjainkban a legvadabb konteók terjednének a különböző fórumokon, tényként kezelt féligazságokat közölnének róla vlogerek és influencerszerek, mindössze néhány óra leforgása alatt. Az előbb említett konteók, vagyis összeesküvés-elméletek is igen népszerűek voltak az emberiség történelme során. A *Political Capital* most is a segítségünkre lesz a következő definícióval:

Az „összeesküvés-elmélet” kifejezés alatt itt olyan hiedelmeket értünk, melyek szerint egyes egyének és csoportok egymással együttműködésben valamilyen rosszindulatú, ellenünk irányuló titkos Terv megvalósításán dolgoznak. A minket érdeklő, társadalmi-politikai kérdéseket feszegető összeesküvés-elméleteket többek között az különbözteti meg az egyéni paranoid téveszméktől, hogy itt nem az egyén, hanem a csoport a vélt és félt összeesküvés áldozata és céltáblája. (Krekó 2011)

A véleménybuborék⁵ kifejezést először egy 2011-es TED-előadáson használta Eli Pariser, és a platformmédia működési mechanizmusának egy részét kívánta leleplezni vele. Összefoglalva nagyjából ezt értette alatta: a személyre szabottá váló web2.0 egy idő után a keresési előzményeinket figyelembe véve azt mutatja meg nekünk, amit látni szeretnénk. Az így perszonalizált tartalmak egyfajta buborékba

3 Chip a vakcinákban? Kiderült, hogy valójában egy gitárpedal kapcsolási rajza kering a neten. Hvg.hu, 2021. január 6.

https://hvg.hu/tudomany/20210106_covid_koronavirus_vakcina_elektromos_gitar_pedal_aramkori_rajz_5g_chip_konteo

4 A dezinformációról. Political Capital, 2022. december 19. https://politicalcapital.hu/konyvtar.php?article_read=1&article_id=3133

5 Visszhangkamrának is nevezik. Angolul echo-chamber vagy filter bubble.

zárják a felhasználót, akik így nem látják, hogy milyen tartalmak maradtak kívül ezen a szűrőn. A régi médiában tartalmi szűrőként funkcionáló kapuőrök megszűntek létezni az új mediális környezetben, helyüket algoritmusok vették át (Lovász 2023). Pariser a *The Filter Bubble* című könyvében még hozzát teszi, hogy a felhasználó valóságérzékelésében olyan változások mennek végbe, amelyek egyfajta visszatérést jelentenek a ptolemaioszi világméretű képhez: a felhasználó a középpont, és minden égitest körülötte forog (Pariser 2011).

Az újabb kutatások már legalább kétféle buborékot különböztetnek meg: a véleménybuborékot (echo-chamber) és az episztemikus buborékot (epistemic bubble). Közös tulajdonságuk, hogy elősegítik az ideológiai széttagozottságot, és mind a kettő valamilyen szinten tévúton tartja a benne lévőket. Lényegi különbség a kettő között az információt kizáró szándékban van. Az episztemikus buborék esetében az információ kizárása nem feltétlenül az információ következetes elhallgatásának az eredménye; mindössze annyi történik, hogy ezek az információk valamilyen strukturális okból kívül maradnak a buborékon. Ellenben a visszhangkamra (echo chamber) esetében a buborékon kívül maradt információk diszkreditálódnak, így a belül maradt hangok felerősödhetnek (Nguyen 2020, 143–144).

Ezek a jelenségek a mai internetkultúrának és az információs túlterheltségnek köszönhetően tömegesen elhomályosítják azokat a tájékozódási pontokat, amelyek által a „reális” világ megismerhetőnek és leírhatóknak látszik. A posztmodern álláspontja szerint alapvetően nincs objektíven megismerhető valóság, csak szubjektív valóságok vannak. Egy társadalom és az azt alkotó emberek mindig mást tartanak reálisnak és nem reálisnak.

A valóság átértelmezésében meghatározó szerepet játszik a virtualitás fogalma: virtualitás az, ami nem a valóság, de olyan mintha az lenne [...] virtualitás terminusa új keletű, de tartalma nem. [...] Virtualitás a nem abszolút mértékkel rendelkező valóság, a valóság, amelynek nem eleve adott abszolút jellege van, hanem viszonylagos és változó mértéke. (Ropolyi 2010, 1)

Ropolyi a realitásról és a virtualitásról (vagy nem reálisról) történő gondolkodást a továbbiakban történeti korokra vetítve tárgyalja. Eszerint létezik egy mágikus világméretű kép, amely alig tesz különbséget a valóságos és a virtualitás között, egy antik világméretű kép, amelyben különböző gondolkodók, különböző következtetésekre jutnak (lásd Platón és Arisztotelész). A középkori ember világméretű képében minden és mindenki valamilyen szempontból a virtualitásnak feleltethető meg. Ez alól egy kivétel akad: a keresztény Isten. Ő a realitás, aki a csodáival képviseli a realitást a virtualitásban. A modernitás felfogásában az ember és a társadalom uralja a realitást, és az uralmi eszközökön keresztül határozhatjuk meg azt. Az ideológiák, a hit és minden, amit nem tud kontroll alatt tartani, a virtualitáshoz tartozik. Azonban a modern ember plurális természetű, a realitás–virtualitás közötti határvonal jól látható, de mindkettő szerves része az emberi életnek. A posztmodern reális–virtuális elképzelés a modernista felfogás kudarcának a reflexiója. Nincs konszenzusos valóság: valóságok vannak, amelyek nem hierarchikusan rendeződnek, hanem hálózatosan. Nincsenek alárendelések, csak folyamatos mellérendelés van, amelyek között a határok

folyamatosan bomlanak szét. Így csúszik át a virtualitás a realitásba és a realitás a virtualitásba. Ez bizonyos értelemben visszatérés a mágikus világhéjhez (Ropolyi 2010, 4–10). A post-truth korszaka, annak minden tartozékával – véleménybuborék, alternatív tények, dezinformáció – ugyanígy a mágikus világhéj újraélesztése, egy elmosott határvonal az igazság és az alternatív megközelítések között. Szokás ezt a korszakot valóság utáninak is nevezni, bár ez a kifejezés is a 19. századból eredeztethető. Ez a korszak alternatív tényekből építkezik és alternatív világokat hoz létre a gondolkodásban (Krekó 2021, 21).

A társadalmi változások a művészetben jól nyomon követhetők. Így például a science fictionben is, ami egy, a társadalmi problémákat hatékonyan adaptálni tudó műfaj. Ennek egyik legismertebb képviselője, Philip K. Dick is reflexíven közelít ezekhez a kérdésekhez a műveiben. Na de vajon milyen kapcsolat van egy 1957-es regény és ezek között a tipikusan 21. századi fogalmak között? Ebben a fejezetben azt igyekszem bizonyítani, hogy Philip K. Dick *Figyel az ég* című korai munkájában már olyan témákat jár körül, amelyekkel a fejezet elején foglalkoztam, tematizálja a valóság megismerésének a lehetőségét, a visszhangkamrákat, a konteókat és a dezinformációt. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a szerző a jövőbe látott volna. Ezek a jelenségek valamilyen formában léteztek, csak az újmédia korában kerültek a köztudatba, ekkor kezdtek róla reflexíven gondolkodni. Az információs társadalom korában ezek a fogalmak és jelenségek hangsúlyosabb szerepet kaptak, mint eddig bármikor, nevesítve lettek, pontos fogalmi határokat próbáltak nekik szabni.

II. *Figyel az ég!* Véleménybuborék, dezinformáció, összeesküvés

Philip Kindred Dick a science fiction műfaj egyik legismertebb és legmeghatározóbb alakja. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a számtalan filmadaptáció, amelyet a regényei ihlettek. Ha valamit biztosan lehet állítani róla, hogy a regényeiben és novelláiban nem a technikai fejlettség a hangsúlyos (Svébis 2012). A zsánert mint egy sajátos nézőpontot használja: a problémafelvetések, amelyekkel foglalkozik, szabadon kibonthatóak bárminemű kötöttség nélkül, így nem kell megfelelnie a „valós” világ szabályszerűségeinek.⁶ Műveiben gyakran foglalkozik olyan, a saját korában előremutató példákkal, mint az android–ember viszonyának és megkülönböztethetőségének a kérdése, az emlékezés, a társadalmi paranoia, az emberi tudat kérdése, és legfőképp azzal, hogy mi a valóság (Schubert 2007).

Philip K. Dick egyik megoldása arra, hogy felhívja a figyelmet a valóság megismerhetőségének a problémájára, az, hogy a szövegekben alkalmazott belső metalepszisek által folyamatosan elbizonytalanítja az olvasót a regényben ábrázolt valósággal kapcsolatban. Ahogy Bene Adrián írja, ezek „olyan fantasztikus meg-

⁶ A realitás és a valóságos kifejezéseket mint a hétköznapi gondolkodásban működtetett koncepciókat az elemzéshez szükséges stratégiai fogalmakként fogom használni.

oldások, amelyek felborítják a regényvilág valóságában (és egyben a mi olvasói világszemléletünkben, elvárásainkban) az ok-okozati, illetve időbeli rendet vagy át-hágják a valóságos és a képzeletbeli közötti határvonalat” (Bene 2010, 235).

A szerző 1957-es regényének értelmezése során nem érdemes negligálni a történeti kontextust, ugyanis a cselekmény az Egyesült Államok azon korszakában játszódik – az ötvenes években –, amelyet szokás kommunista boszorkányüldözésnek is nevezni.⁷ Az amerikai belpolitika ezekben az időkben minden bokor mögött egy bujkáló kommunistát látott. Olyan személyek lettek megvádolva kommunista összeesküvéssel, mint Orson Welles és Charlie Chaplin. (Utóbbi valóban szimpatizált különböző kommunista eszmékkel, de semmilyen szervezkedésben nem vett részt.) A regény cselekménye ebben a paranoid Amerikában játszódik, a történet szerint a főszereplők egy részecskegyorsítóban történt baleset során olyan párhuzamos valóságokon mennek keresztül, amelyeket a regényben álmvilágoknak hívnak. Minden álmvilág központi irányítója az, aki álmódja, így minden ilyen párhuzamos valóság az egyik szereplő világszemléletét tükrözi, aki kvázi isteni lénynek tekinthető. A szereplők csak úgy tudnak kijutni ezekből az álmvilágokból, ha a működtetőt legyőzik.

A regényben az egyes szereplők (rém)álmvilágai bizonyos értelemben analóg-nak tekinthetők olyan visszhangkamrákkal, amelyek az ötvenes évek Amerikájának közbeszédét és közhangulatát idézik meg. A kreált világok a szereplők számára a tökéletes biztonságot vagy a kételyekkel teli teljes bizalmatlanságot testesítik meg. Minden álmvilágot működtető szereplő egytől egyig a saját véleménybuborékjában él, és ami ezen kívül esik, azt mind ellenségesnek, idegennek és visszataszítónak érzi. Három szereplő nem alkot világot: Hamilton, a felesége, Marsha és az afroamerikai idegenvezető, Bill Laws. A való világban az alapkonfliktust a három főszereplő közötti viszony alakulása adja. Hamiltont, aki tudósember, McFeyffe, aki a barátja és kollégája, kirúgatja a munkahelyéről, mert a feleségéről, Marsháról a baloldali kötődése miatt feltételezik, hogy kommunista kém.

II.1. A tudomány mindenhatóságának a megkérdőjelezése

A baleset után a szereplők a háborús veterán – mint később kiderül, egyben egy vallási szekta tagja – Arthur Silvester világában ébrednek fel, bár ekkor még nem tudják, hogy ami körülveszi őket, az nem az a valóság, amit eddig ismertek.

Első lépésként a feleség, Marsha a világot furcsának találja. A kórházból hazajövet megjegyzi, hogy az összes ember, akivel eddig találkoztak, úgy néz ki, mintha egy reklámból mászott volna ki, ami egyszerre tűnik természetesnek és furcsának. A férje „minden rendben?” kérdésére eleinte terelő/tagadó válaszokat ad, miszerint minden furcsaság csak a gyógyszerek és fájdalomcsillapítók, illetve a baleset okozta sokk hatása miatt lehet. Azonban a következő részben eszébe jut valami:

⁷ Boszorkányüldözés – amerikai módra. *Múlt-Kor. Történelmi Magazin*. 2003. december 11. URL: https://mult-kor.hu/20031211_boszorkanyuldozes__amerikai_modra?pldx=2

– Egyvalami volt – emlékezett vissza hirtelen Marsha, és ujjai görcsösen megfeszültek a retiküljén. – Megfigyelted az orvost? [...] Csak olyan volt, mint ... mint egy paca. Mint a fogkrémreklámokban az orvosok. [...] És a nővér – folytatta Marsha – Ő is olyan volt, mint az összes nővér, akit valaha láttál, csak éppen egy személyben. [...] Hamilton elgondolkodva bámult ki az ablakon – Ez a tömegkommunikáció hatása – vonta le a következtetést. – Az emberek a reklámokra akarnak hasonlítani. (Dick 2016, 29–30)

Hamilton a tömegtársadalom deperszonalizációját a tömegmédiá számlájára írja. Azonban a dolog kettős természetű. Egyrészt megjelenik a regényben annak a konzumembernek a képe, aki mindenáron hasonlítani akar a reklámokban prezentált emberképre, ezért viselkedését, megjelenését, mosolyát és mondandóját ahhoz igazítja. Tehát a regény reflektál egy médiaperszóna-fétisre, amelynek forrása a befogadó. Másrészt a média mint tudatipar teljes befolyásoló erejére hívja fel a figyelmet. A média egy másik valóságot teremt, a konzumember pedig azt fogyasztja. Az álomvilágok közvetve a média termékei is. Itt a médiát úgy értem, mint médiumok összessége, tehát minden, ami az emberi kommunikációba beletartozik.

A férfi kinézett, de csak gomolygó homályt látott, és a házak bizonytalan tömbjeit. Itt-ott erőtlen fények pislácoltak. Az égbolt nem látszott, tömör ködlepel úszott némán a háztetők fölött. Semmi sem mozdult. Életnek semmi jele. Embernek sem.

– Mintha a középkorban lennénk – suttogta Marsha. (Dick 2016, 33–34)

Szereplőink ezen a ponton már gyanút fognak, hogy valami tényleg nem stimmel a valósággal. Amikor pár sorral később a bibliai sáskajárást tapasztalják a saját bőrükön, a felismerés már elkerülhetetlen. Ez a valóság nem az, amit eddig megismertek. A középkori állapot magyarázata nem más, mint egy vallásos ember világképe. Egy olyan vallásos emberé, akinek a gondolkodásmódja a regény szerint valahol a középkorban ragadt.⁸

Arthur Silvester világában a babona és a vallás a fő mozgatóereje a világnak, a tudománynak másodlagos, avított, sőt megvetett szerep jut. A világban kimondott átkok hatásosak, azonban a gyógyszerek és medicinák nem; a felszentelt vallási ereklyéknek valódi gyógyító ereje van. Az összeesküvés-elméletek egyik jellemző vonása a tudomány megkérdőjelezése és a más, ezoterikus vagy nem tudományos „tények” melletti százszázalékos kiállás. Arthur esetében nehéz eldönteni, hogy a világképe mennyire vallásos vagy mennyire összeesküvés-hívő. Mindenesetre a világának majd minden aspektusa vallással van átitatva. A világban világosan meghatározható, mi a jó és rossz, és ezek a kategóriák kizárólagosak. A vallásos világkép jó, a nem vallásos rossz. Azonban ez nem csak valláskritika. Ez az álomvilág sokkal inkább reflektál a szektás gondolkodásra, mint a vallási meggyőződésekre.

⁸ A szerző egyébként számos művében foglalkozik a vallással és annak kritikájával. Némely munkájában létrehoz önálló vallásokat, amelyeket általában több, egymással nem feltétlenül összefüggő vallásokból gyűr össze. Ajánlott olvasmány a témához: Szilárdi Réka: Spontán légyott a valósággal? Isten-variációk Philip K. Dick három regényében. In: Vallástudományi tanulmányok III. 2008(3), 175–188.

Az összeesküvés-elméletek hívei szinte vallásosan állítják, hogy a Föld lapos (Bódog 2023), a vakcinákkal nanochipeket⁹ ültetnek az emberekbe, akiket később így tudnak ellenőrizni. Arthur világa a tudománnyal szemben képződött meg, pont úgy, ahogy napjainkban képződnek meg például a különböző ezoterikus gyógy-módok az orvostudománnyal szemben. A regény azonban nem merészkedik ilyen messzire Arthur Silvester és a vallási fanatizmusának az esetében. Edit Pritchett, a következő világ kreálójának a világa azonban más megvilágításba helyezi a véleménybuborék zártságát.

II.2. A véleménybuborék túlműködése: a védőburok

A szereplőink – közvetlenül azután, hogy legyőzték az előző (rém)álmovilág kreálóját – a felszabadulás érzésével lélegeznek fel. Azonban ez az állapot rövid ideig tart, ugyanis a világból eltűnt a szexualitás. Ezt a gyanút a másodlagos női nemi szervek szembeötlő eltűnése támasztja alá: „Marsha értetlenül nézett végig magán. A melle teljesen hiányzott. Teste sima volt, kicsit szögletes, és hiányzott róla mindenféle első- és másodlagos nemi jelleg. Elment volna egy karcsú és szőrtelen fiúnak is. Kétségtelenül és világosan semleges nemű lett.” (Dick 2016, 110–113)

Edith Pritchett világa idillikus, ugyanis mindent eltüntetett belőle, ami őt zavarta. Ilyen a szexualitás, a húsevés, de az olyan apróságok is, mint a legyek és az autók kűrtjelei:

Bármilyen tárgy, dolog vagy esemény, ami az ötvenvalahány éve alatt megkarcolta az asszony unalmas életének sima felszínét, finoman kitörlődött. Néhányat meg tudott tippelni. Kukákkal zörgő szemetesemberek. Házaló ügynökök. Mindenféle számlák és nyomtatványok. Siró csecsemők (és talán minden csecsemő). Részegek. Mocsok. Szegénység. A szenvedés úgy általában. Csoda, hogy egyáltalán maradt valami. (Dick 2016, 126)

Az álmovilág kreálója mindent megszüntetett, ami az általa elképzelt és felvilágosultnak nevezett világképbe nem illik bele. Azokat a tényeket, amelyek zavaróak az elméletünk szempontjából, figyelmen kívül hagyjuk. Ha ez megtörtént, már semmi akadálya annak, hogy a világ újraképezhető legyen. Mrs. Pritchett világa pont így működik. Figyelmen kívül hagy és konstruál. Hamilton az újságot lapozgatva egy világtérképre talál, Oroszország helyén azonban csak egy fehér folt van. „Valószínűleg így festhet most Ázsia északi része. Ahol valaha milliók éltek jól vagy rosszul, ott titáni méretű üres csik húzódik. Ugyanis ami az Edit Pritchett nevű túlsúlyos, középkorú nőt illeti, igenis rosszul éltek. Zavarta Oroszország, akár egy zümmögő szunyog.” (Dick 2016, 133)

Másrészt így működik a platformmédia. Mrs. Pritchett nem volt kíváncsi Oroszországra, a nyomorra és a diktatúrára. Ma egyszerűen úgy mondanánk, „kikövette”,

⁹ Az amerikaiak húsz százaléka elhiszi, hogy mikrochip van a koronavírus-vakcinában. *Hvg.hu*. 2021. július 21. URL: https://hvg.hu/tudomany/20210721_koronavirus_vakcina_mikrochip_konteo

tehát leállította az adott ország követését. Bár már ennyit sem kell tenni, a véleménybuborék ezt megteszi helyettünk. A platformokat működtető algoritmusok egy bonyolult, sok összetevős módszerrel vizsgálják az objektumokhoz (hírek, események, oldalak, ruházati cikkek stb.) való kötődésünket. Ha úgy ítélik, hogy a tartalom számunkra nem eléggé tetsző, vagy nem releváns, esetleg kifejezetten nem tetsző, akkor a következő alkalommal már nem fogunk ilyen objektummal találkozni (Lovász 2023).

A Mrs. Pritchett világát felépítő algoritmusok így törölték Oroszországot. Ebben az olvasatban feltehető a kérdés, hogy a szereplő elszenvedője vagy elnyomója-e a saját véleménybuborékjának. Mrs. Pritchett mindkét „szerepben” értelmezhető. Elnyomója, mert a világ csak a számára kedves és általa jótékonynak tartott dolgait tartja meg, a többit kizárja a buborékból, ezáltal a buborék valóságából is törli. Továbbá a valóságával másoknak is szenvedést okoz, bár Billy Laws az elején más-hogyan vélekedik: „Soha nem volt életem – vont vállat Laws.” (Dick 2016, 143) Majd pár sorral később azon vitáznak Hamiltonnal, hogy Laws feketeként ebben a világban érzi magát a legjobban, ugyanis egy szappangyár kutatási részlegében tud dolgozni (a valóságban a magas kvalifikációja ellenére mindössze tárlatvezető):

- Még ha ez a gyár nem is létezik?
- Itt létezik – [...]– És én itt vagyok. Ameddig pedig itt vagyok, igyekszem a legjobbat kihozni a helyzetből.
- De ez csak illúzió – vitatkozott Hamilton.
- Illúzió? [...] Nekem elég valóságosnak tűnik. (Dick 2016, 144)

Másrészt elszenvedője, mert minél több dolgot zár ki a buborékjából, annál fakóbb lesz bent minden. Figyelemre méltó az a mondat, amelyet a szerző az egyik szereplő szájába ad. „Ha Mrs. Pritchett eltörölné az írást, nem érdekelné őket. Nem hiányozna nekik, észre se vennék!” (Dick 2016, 133) Ha maradunk az álhir-analógiánál, feltehetjük azt a kérdést, hogy vajon észrevennék-e egy olyan hír hiányát, amivel sohasem találkoztunk. Valószínűleg nem, és pont ez az egyik problémája a véleménybuborékoknak: a plurális tájékozódás lehetőségét csökkentik. Ez a mondat a szöveg kontextusától függetlenül is kíméletlenül rávilágít a társadalom közömbösségére. Eszerint a társadalom minden tudatosságot nélkülöz, megvezethető és ezáltal irányítható. Ennek a „világképnek” lehangsúlyosabb tulajdonsága a menekülés a problémák elől, így építve egy visszhangkamrát. Azt, ami a világban zavaró, egyszerűen a buborék fala megszűri, így az nem juthat be. Ezáltal a buborék kreálójának szemszögéből nem is létezik. A buborék falát csak úgy tudják lebontani, hogy belülről mindent a buborékon kívül helyeznek, ezáltal a kreált világ összedől. De a megváltás nem jön el, helyette egy paranoiás elme víziói és a veszély vár rájuk Joan Reiss világában.

II.3. Paranoid víziókra épített világgép

Joan Reiss világa félelmetes és szurreális. A legfontosabb különbség Reiss és a többiek világa között, hogy ő ezt tudatosan építette fel: tartalmazza a félelmeit, gyűlöletét és azok különböző megtestesülését vágyfantáziák formájában. A szereplő rájött, hogy az álmvilágok közötti utazás sorrendjében logika van: a való világban közvetlenül az ébredés előtti állapotban lévő ember álmvilágát járják be. Mivel vannak emlékfoszlányaik, ki tudta következtetni, hogy az ő világa a következő. Az eddigi véleménybuborék-világokkal szemben az övé tudatosan felépített világ. Az eddigi szereplők nem feltétlenül voltak tudatában annak, hogy amit alkotnak, az rossz. Itt a szereplő tökéletesen tisztában van a helyzetével, a lehetőségeivel és a világban betöltött szerepével. A félelmei és az indulatai egyértelműen megmutatkoznak a következő sorokban:

Miss Reiss ki nem állhatta a macskákat. Félt tőlük. A macskák voltak az ellenségei. Az az izé a padlón Lompos Lüttyő¹⁰ volt. Csak éppen kifordítva. De azért élt, az a massa még mindig élőlényként funkcionált. Miss Reiss gondoskodott erről, esze ágában sem volt elengedni az állatot. A nedvesen csillogó csont és szövetgombóc vakon hullámozott a konyha padlóján. Remegett és növekedett. Ez a lassú folyamat már tarthatott egy ideje, valószínűleg azóta, mióta Miss Reiss világa létrejött. A groteszk masszának három és fél óra alatt féregszerű mozgással sikerült félig átmásznia a konyhán. (Dick 2016, 173)

Végül szerencsétlen Lompos Lüttyőt a falusi módszerrel szabadították meg a szenvedéseitől. Vízbe fojtották, majd elégették. A macskák iránti gyűlölete ellenére Miss Reissnek nem állt szándékában megölni ezt az állatot. A nő fantáziaképében az állat teste kifordult önmagából és ezt többféleképpen is lehet értelmezni. A macskák az ellenségei: egyrészt nem érdemelnek könnyű halált, mindenképpen szenvedtetni kell őket. Másrészt az ellenségnek, a gyűlölet tárgyának meg kell mutatni a groteszk oldalát, amitől az nem értelmezhető macskaként többé, így a frusztráció tárgya megszűnik. Másrészt a macska szövetségeseinek mérhetetlen fájdalmat okoz ez a látvány.

Ha a posztmodern média terében zajló eseményeket elemeznénk, akkor ezt neveznénk framingnek. A framing, amelyet magyarul keretezésnek is nevezhetünk, egy olyan jelenség, amelyet nem lehet elkerülni, ha a valóságot valamilyen médiumon keresztül próbáljuk bemutatni. A hangsúly itt a mértéken van. A framing ugyanis tökéletes eszköz lehet arra, hogy az igényeknek megfelelően torzítsuk a valóságot, de a posztmodern médiában a framing nemcsak egy nézőpont, hanem értelmezési instrukció is egyben (Hartai 2015, 35–36). Ebben az esetben a macskát mint lényt a lehető legvisszataszítóbb formájában értelmezi újra, úgy, hogy a macska lényege megmarad. Hamilton a macskakrízis után a pincébe megy, hogy kellemes légkört teremtsen ahhoz, hogy Marshával zenét hallgassanak és szeretkezzenek. Azonban a lépcsőn lefelé egy álmvilágon belüli térbe

¹⁰ Megj.: A főszereplő macskájának a neve eredetiben Ninny Numbcát.

kerül, ahol a fizika szabályai nem érvényesek többé. Arra a kérdésre, miszerint megsérült-e, a következő választ adja: „Nem. Valami történt. Hiába próbálok felmenni... – mélyet lélegzett – csak lefelé megyek.” (Dick 2016, 178) A többieknek sikerül kimenekülniük onnan. Mint később kiderül, a pince mélyén egy láthatatlan pókszerű szörnyeteg lakozik a sötétben, amely csapdába csalja Hamiltont, ennek a későbbiekben lesz jelentősége. „– Valami van ott lent – jelentette ki Laws – Láttam. Hamilton biccentett – Rám vár.” (Dick 2016, 180)

A jelenet után, miután mindenki biztonságban tudhatja magát, mert bedeszkták az ajtót, a szereplők fontos megállapításokat tesznek – már némi tapasztalattal a hátuk mögött – az álmvilágok működéséről. „Három fantáziavilágban jártunk. Három zárt világban, amelyek egyáltalán nem érintkeztek a valósággal. Amikor bent vagyunk, nincs kiút. Eddig nem volt szerencsénk. – Hamilton elgondolkodott. – De nem hinném, hogy mindegyikünk teljes fantáziavilágban él.” (Dick 2016, 182) Ezek a mondatok azt feltételezik, hogy a valóság mégis megismerhető. Későbbi munkáiban a szerző erre számtalan alkalommal igyekszik rációfolni, és ennek a regénynek a végén is megkérdőjelezhető a valóság megismerhetősége. Mindenesetre fontos mondatok ezek, hiszen állítják, hogy talán mégsem mindenki egy szűrőn keresztül szemléli a világot – van, aki objektíven látja azt.

Ezután a regény leghorrorisztikusabb része következik. A ház – Hamiltonék háza – ugyanis antropomorfizálódik, az ablakok szemek lesznek, az elektromos hálózatból idegrendszer stb. A ház motivációja cseppet sem meglepő. El akarja emészteni őket. Minden eszköz, amivel a ház ellen küzdhetnének, használhatatlanná válik: „Miben bízhatunk? – kérdezte Mrs. Pritchett ijedten? – Semmiben - felelte Hamilton.” (Dick 2016, 187) Mire végül kijutnak, hogy találkozzanak Miss Reiss-szel, aki korábban azt állította, hogy beugrik majd hozzájuk vacsorára, mindannyian rovarrá változnak. Ez megmagyarázza a pókszerű lényt a pincében. Miss Reisst – és világát, ahol minden csak azért létezik, hogy az életükre törhessen – végül legyőzik, pont olyan erőszakosan, ahogy ő bánt Lüttyő macskával. Ezután az utolsó (?) világban találják magukat.

II.4. A propaganda és dezinformáció világa

Charles McFeyffe álmvilága egy mocskos, bűzlő, bűnözőkkel teli világ, ahol az alkoholizmus és a szerhasználat tombol. Úgy gondolná az olvasó, hogy az álmvilág egy olyan Szovjetunióba kalauzol bennünket, amely az amerikai és a nyugati propagandában létezik. Ám ennek éppen az ellenkezője igaz. Egy olyan Amerikában járunk, amely a kommunisták fejében van.

- Miért isznak azok a kölykök? – értetlenkedett Laws – És drogoznak is! Nézzék! Az ott fű náluk, az tuti.
- Coca-cola, drog, pia, szex – sorolta Hamilton. – A rendszer erkölcsi romlása. Valószínűleg urániumbányában dolgoznak. – Nem tudta nem keserűen mondani. – És ha felnőnek, bűnözők lesznek, és lefűrészelt csövű puskát hordanak.
- Mint a chicagói gengszterek. (Dick 2016, 210)

Azt is hihetné az olvasó, hogy ez minden bizonnyal Marsha világa lesz, de nem. A dezinformáció célja az, hogy másra terelje a gyanút. Ez esetben McFeyffe volt, aki hamisan terjesztette Marsháról, hogy kommunista. Marsha ájulásával – amelyet Hamilton ütése okoz – a világ nem változik meg körülöttük, azonban McFeyffe teste elkezd átalakulni.

Önkéntelen átalakulás volt, McFeyffe nem tudott parancsolni neki. Hitének legmélyebb, legbelsőbb rétegéből fakadt. Világnézetének közepéből.

McFeyffe láthatóan megnőtt. Szemük láttára eltűnt a zömök férfi a sörhassal és a pisze orral. Magas lett. Lenyűgöző. Istenszerű aura vette körül. Mellkasa, akár a hordó. Két karja gigantikus izomtömeg. Szeme lángolt. Szögletes, erkölcsileg hajthatatlanságot sugalló álla szigorú, igazságos vonalba merevedett, ahogy komoran körülnézett. (Dick 2016, 218)

Az ő álomvilága a kommunista propaganda hatására lett olyan, amilyen: egy olyan Amerika, amely a kommunista propagandákban szerepelt. A hidegháborúban mind a két tömb, Nyugat és Kelet, egyaránt felhasználta és csúcsra járatta a propagandát egyfelől a másik oldal lejáratása vagy rossz színben feltüntetése céljából, másfelől saját értékességük, erejük és cselekvőképességük demonstrálása végett. Ez a szinte isteni alak, amivé a férfi átalakul, könnyen azonosítható azokkal a kommunista plakátokkal, amelyek munkásokat ábrázolnak. McFeyffe motivációja a gazdasági világválságra és a testvére halálára vezethető vissza. Arról, hogy miért terjesztette Marsháról, hogy kommunista, az alábbiakat mondja:

- A feleségedhez hasonló emberek veszélyesek.
- Miért?
- Nem tartoznak egyik csoporthoz sem. Mindenbe beleszagolnak. Amint hátat fordítunk...
- Ezért inkább elpusztítjátok őket. Átadjátok az örült hazafiaknak.
- Az örült hazafiakat meg tudjuk érteni. A feleségedet nem. Aláírja a párt békepetícióját, közben meg a Chicago Tribune-t olvassa. Az ilyenek minden másnál nagyobb veszélyt jelentenek a pártfegyelemre. Az individualizmus kultusza. Az idealista, akinek saját törvényei vannak és saját erkölcs. Nem fogadja el a hatalmat. Aláássa a társadalmat. Felborítja az egész szerkezetet. Semmi tartóssat nem lehet rá építeni. A feleségedhez hasonlóak nem fogadnak el parancsokat. (Dick 2016, 220)

McFeyffe nem kevesebbet állít: azok az emberek, akik plurális információkhoz jutnak, önálló véleményalkotásra képesek, jól tájékozottak a világ dolgaiban és kritikusak azokkal szemben. Ezeket az embereket kevesebb eséllyel lehet irányítani.

III. Konklúzió

Ha ki kellene emelni, hogy mi a regény legfontosabb üzenete, mindenképpen az utolsó idézet lenne az. Olyan gondolatok ezek, amelyeket manapság edukációs célokkal szoktak alkalmazni arra, hogyan ne higgy a konteóknak, ne dőlj be az álhíreknek, és indirekten azt is sugallják, hogyan vedd észre a saját véleménybuborékodat, ez által indirekten kritikus gondolkodásra ösztönöznek.¹¹ És még így sem teljes a védelem, hiszen mindenkivel előfordul, hogy tévesen igaznak gondol egy álhirt.

Pék Zoltán, a regény fordítója az utószóban megjegyzi, hogy Dick első olyan regénye ez, amely sikeresen járja körül azt a kérdést, hogy mi a valóság. Azonban nem az utolsó. Philip K. Dick tekintélyes mennyiségű szöveget alkotott, amelyek egy része foglalkozik ezzel a témával. Ezt a korai szöveget a későbbiekben érdekesnek tartom összehasonlítani *A halál útvesztője* című regénnyel, amely egészen más szemszögből közelíti meg a valóság megismerésének lehetőségeit és határait.

Úgy vélem, hogy a *Figyel az ég* jól illusztrálja azt, hogyan gondolkodott egy science fiction-író a mai társadalmat érintő kérdésekről, amelyek már az ő alkotói időszakában is jelen voltak. Néha parodisztikusan, néha pedig egészen horrorszerűen ír ezekről a jelenségekről. A mai technológia ideális környezetet biztosít ezeknek a jelenségeknek arra, hogy virulensek legyenek. Átszövik a mindennapokat az internet, a platformok, a chatalkalmazások, hírportálok, az okostelefonok, tabletek és számítógépek. Az információk egy karnyújtásra vannak. Csak az a kérdés, hogy melyik és miként jut el hozzánk. Az algoritmusok felfújták a buborékot körülöttünk, és semmilyen ellenszer nincs ellenük. Csak a felismerés, hogy a jelenség létezik, és a buborék falán túl is van világ.

Irodalom

Auerbach, Jonathan – Castronovo, Russ (2014): Tizenhárom tézis a propagandáról. Ford. Török Ervin. *Apertúra*, 2014 tavasz. <https://www.apertura.hu/2014/tavasz/auerbach-castronovo-tizenharom-tezis-a-propagandarol/> (Letöltés: 2024.05.20.)

Az amerikaiak 20 százaléka elhiszi, hogy mikrochip van a koronavírus-vakcinában. https://hvg.hu/tudomany/20210721_koronavirus_vakcina_mikrochip_konteo (Letöltés: 2024.05.20.)

Bene Adrián (2010): Az ítélet felfüggesztve: Dick metalepszisei. In: Ütköző világok: *Tanulmányok Philip K. Dick műveiről*. Összeállította: Szilárdi Réka. Szerk. H. Nagy Péter. Duna-szerdahely: Lilium Aurum.

Bódog Bálint (2023): Tucker Carlson nyitott a laposföld-elméletre. 444, 2023. december 17. <https://444.hu/2023/12/17/tucker-carlson-nyitott-a-laposfold-elméletre> (Letöltés: 2024.05.20.)

¹¹ Lásd még: <https://www.urbanlegends.hu/category/oktatas/>

- Boszorkányüldözés – amerikai módra. *Múlt-Kor. Történelmi Magazin*, 2003. december 11. https://mult-kor.hu/20031211_boszorkanyuldozes__amerikai_modra?pldx=2 (Letöltés: 2024.05.20.)
- Chip a vakcinákban? Kiderült, hogy valójában egy gitárpedál kapcsolási rajza kering a neten. *Hvg.hu*, 2021. január 6.
- https://hvg.hu/tudomany/20210106_covid_koronavirus_vakcina_elektromos_gitar_pedal_aramkori_rajz_5g_chip_konteo (Letöltés: 2024.05.20.)
- Dick, Philip K. (2016): *Figyel az ég*. Ford. Pék Zoltán. Budapest: Agave Könyvek.
- Hartai László (2015): *Médiaesemény – esettanulmányok*. Budapest: Wolters Kluwer.
- Kárpáti György – Schreiber András (szerk.) (2016): *A Sci-fi: Válogatott tanulmányok*. Budapest: KMH Print.
- Krekó Péter (2011): Miért szeretjük? Az (antiszemita) összeesküvés-elméletek politikai és pszichológiai „haszna”. *Political Capital*. 2011. április 1. https://politicalcapital.hu/konyvtar.php?article_read=1&article_id=1469 (Letöltés: 2024.05.20.)
- Krekó Péter (2021): *Tömegparanoia 2.0: Összeesküvés-elméletek, álhírek és dezinformáció*. Budapest: Athenaeum.
- Lovász Dávid (2023): A véleménybuborék jelensége a közösségi médiában. *Kalauz. A PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont publikálás- és kutatástámogató honlapja*, 2023. június 23. <https://kalauz.lib.pte.hu/velemenybuborek-jelensege-kozossegi-mediaban/> (Letöltés: 2024.05.20.)
- Nguyen, C. Thi (2020): Echo Chambers and Epistemic Bubbles. *Episteme*, 2020, vol. 17, 2.
- Oktatás. *Urban Legends*. <https://www.urbanlegends.hu/category/oktatas/> (Letöltés: 2024.05.20.)
- Összeesküvés-elméletek és álhírek. *Political Capital*, 2019.02.04. https://politicalcapital.hu/osszeeskuves-elveletek_es_alhitek.php (Letöltés: 2024.05.20.)
- Pariser, Eli (2011): *The Filter Bubble*. The Penguin Books Ltd.
- Post Truth. *Cambridge Dictionary*. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/post-truth> (Letöltés: 2024.05.20.)
- Ropolyi László (2010): Virtualitás és valóság. *Többslet*, II/1 (IV), 5–49.
- Schubert Gusztáv (2007): Ha. *Filmvilág*, 2007. június. https://www.filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=9001 (Letöltés: 2024.01.31.)
- Svébis Bence (2012): „Hirtelen osztódik a valóság”: Pék Zoltán műfordító Philip K. Dickről. *Magyar Narancs*, 2012. február 18.
- <https://magyarnarancs.hu/konyv/hirtelen-osztodik-a-valosag-78571> (Letöltés: 2024.05.20.)
- F. Szabó Emese (2017): A fake news lett az év szava. *Qubit*, 2017. november 3. <https://qubit.hu/2017/11/03/a-fake-news-lett-az-ev-szava> (Letöltés: 2024.05.20.)